

Spomenika padlim v I. svetovni vojni v Škofji Loki in Stari Loki

Izveček

Spomenika padlim v I. svetovni vojni v Škofji Loki in v Stari Loki spadata med kakovostnejše primere spomenikov žrtvam I. svetovne vojne. Škofja Loka je bila prvo slovensko mesto, ki je vzorno uredilo vojaško pokopališče padlim v tej vojni. Spomenik v obliki herme so slovesno odkrili 7. oktobra 1928. Dopasni kip ženske v gorenjski narodni noši je bil prvi primer simbolne žalujoče figure na vojaškem spomeniku v Jugoslaviji. Avtor kipa je kipar Ivan Jurkovič (1893–1934).

Spomenik na pokopališču v Stari Loki je ob odkritju veljal za največji spomenik padlim v I. svetovni vojni v Dravski banovini. Božo Pengov (1910–1985) je izdelal kip vojaka in relief Matere Dolorose. Kamnoseško delo je opravilo podjetje ljubljanskega kamnoseka Alojzija Vodnika. Dekanijska cerkev je poklonila monumentalni nagrobnik bankirja Heissa, ki so ga uporabili za podstavek. Spomenik so slovesno odkrili 26. oktobra 1930.

Abstract

Monuments to the fallen in the First World War in Škofja Loka and Stara Loka

The monuments to those who fell in the First World War in Škofja Loka and Stara Loka are among the highest quality examples of monuments to victims of the First World War. Škofja Loka was the first Slovene town to arrange in an exemplary way a military cemetery for those who fell in the First World War. The monument in the form of bust was ceremonially unveiled on 7 October 1928. The bust of a woman in Gorenjska national costume was the first example of a symbolic mourning figure in a military monument in Yugoslavia. The author of the statue was the sculptor Ivan Jurkovič (1893–1934).

At the time of unveiling, the monument in the cemetery in Stara Loka was the largest monument in the Drava Banovina to those who fell in the First World War. Božo Pengov (1910–1985) made a statue of a soldier and the Mother of Sorrows. The stonemasonry work was done by the company of the Ljubljana stonemason Alojzij

Vodnik. The parish church donated the monumental tomb of the banker Heiss, which was used for the pedestal. The monument was ceremonially unveiled on 26 October 1930.

Uvod

Spomenika padlim v 1. svetovni vojni, ki so ju slovesno odkrili v Škofji Loki leta 1928 in v Stari Loki leta 1930, spadata med kakovostnejše primere spomenikov žrtvam svetovne vojne, postavljenih po številnih slovenskih krajih v dvajsetih in tridesetih letih preteklega stoletja. Njuni tvorci so si prizadevali za ustrezen vsebinski izraz spomeniške celote, skladnost med kiparskimi, kamnoseškimi in arhitekturnimi sestavinami ter umeščenost spomenika v okolje. Alegorični figuri na obeh spomenikih sta kakovostno kiparsko delo. Zanimivi sta tudi po motivni plati. Avtorja kipov sta bila mlada in obetavna kiparja – Ivan Jurkovič in Božo Pengov. Jurkovičev kip za spomenik v Škofji Loki je predstavljal izvirno rešitev v okviru spomeniškega kiparstva, Pengovov kip za Staro Loko pa rahlo spremembo že uveljavljenega ikonografska vzorca za spomenik padlim v svetovni vojni.

Spomenik padlim v I. svetovni vojni v Škofji Loki

Škofja Loka je bila prvo slovensko mesto, ki je vzorno uredilo vojaško pokopališče padlim v 1. svetovni vojni.¹ Na vojaškem pokopališču na vzhodni zunanji strani mestnega pokopališča naj bi bilo pokopanih 159 padlih domačinov in okrog 320 tujih vojakov. Na navadnih zemeljskih grobovih so bili leseni križi. Leta 1928 so na vojaškem pokopališču postavili spomenik. Kasneje so grobove izravnali in pokopališče spremenili v brezov gaj.

Denar za spomenik je zbral *Odbor za zgradbo spomenika v vojni padlim vojakom*, v sodelovanju s škofjeloško podružnico Zveze slovenskih vojakov.

Odbor, ki ga je vodil predsednik krajevnega odbora bojevniške organizacije Viktor Žužek (1894–1977), je razposlal okrožnice s prošnjo za prispevke.²

Spomenik, postavljen sredi vojaškega pokopališča in v osi vhoda na mestno pokopališče, ima obliko herme.³ Špelca Čopič je zapisala, da je spomenik zasnovan »v obliki nekake nacionalne herme«.⁴ Na tri metre visokem slopu kvadratnega tlorisa je dopasna podoba ženske v gorenjski narodni noši, z avbo na glavi, ki je rahlo sklonjena naprej. Roki ima sklenjeni v molitvi, z njima se dotika obraza.

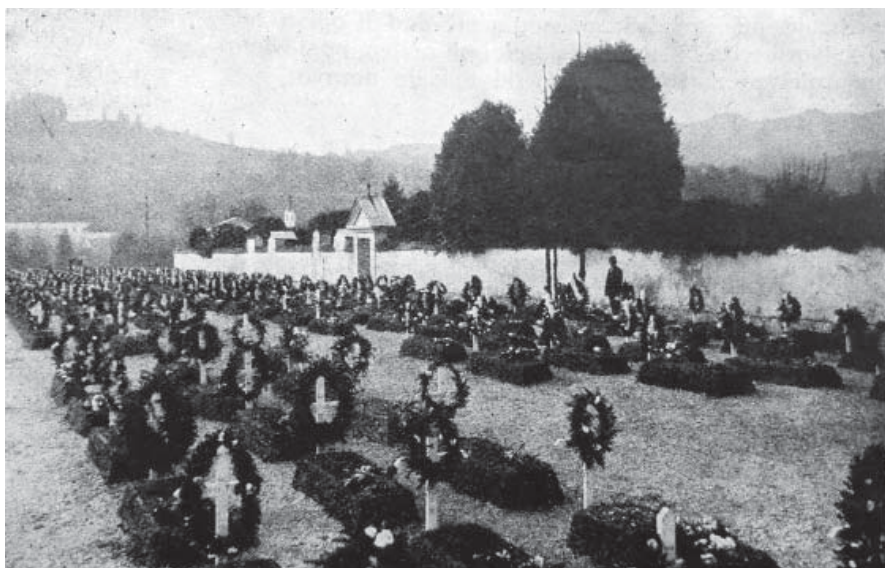
Spomenik slovenski materi – trpinkki, ki »moli ne samo za padle sinove, marveč za vse, ki tam počivajo«, je prvi tovrsten primer simbolne žalujoče figure

1 Odkritje spomenika padlim žrtvam, *Slovenec*, 1928/231.

2 Odbor za zgradbo spomenika v vojni padlim vojakom v Škofji Loki, *Slovenec*, 1928/48.

3 Herma: glava ali doprsni kip, ki spodaj prehaja v podstavek.

4 Čopič, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, str. 170.

Vojaško pokopališče v Škofji Loki. (iz: *Mladika*, 1929, št. 11, str. 431)

na vojaškem spomeniku v Jugoslaviji.⁵ Po motivni plati se spomeniška rešitev nekoliko sklicuje na prizadevanja za uveljavitev narodne motivike, ki jih na začetku stoletja srečamo pri Vesnanih, v času nastanka spomenika pa so bila aktualna tudi v okviru društva in Umetniške šole Probuda v Ljubljani.⁶

Avtor kipa »slovenske matere« oziroma »Žalujoče Slovenije«⁷ je bil kipar Ivan Jurkovič (1893–1934). Kip iz kraškega marmorja je signiran spodaj, ob strani: JURKOVIČ. Kipar Jurkovič je imel atelje na ljubljanskem velesejmu.⁸ Od leta 1926 je poučeval kiparstvo na Umetniški šoli Probuda.⁹ Njegovo najbolj znano delo je spomenik Ivanu Cankarju, na Vrhniki (1930).

Kip Žalujoče Slovenije v nadnaravni velikosti je po mnenju dopisnika časnika *Jutro* izpričeval »izrazito slovensko noto« in ne bi mogel stati na primernejšem mestu kot v starodavni Škofji Loki, »domovini bratov Šubicev in Groharja«. »Spomenik je zelo posrečeno delo našega vrlega kiparja Ivana Jurkoviča. Z vso globoko resnobo svoje umetniške duše se je mladi kipar posvetil izvedbi tega dela, ki ga je končal tako, da bo trajno v čast njemu in Škofji Loki. Vso to tugo slovenskih mater, slovenskih sester in slovenskih deklet je izlil v obličje svoje Žalujoče Slovenije.«¹⁰

5 Bonač, Spomin padlim in umrlim, *Bojevnik*, 1931/1.

6 Čopič, Spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, str. 100.

7 Po izjavi Zorke Šubic naj bi bila model za Žalujočo Slovenko Jurkovičeva žena. Informacijo je posredoval dr. France Štukl. (op. ur.)

8 Šantel, Jurkovičeva 'Žalujoča Slovenka', *Jutro*, 1928/239.

9 Golob, Franjo Sterle ..., str. 166.

10 K odkritju spomenika padlim vojakom v Škofji Loki, *Jutro*, 1928/236.

Kip Žalujoče Slovenije.
(iz: *Jutro*, 1928, št. 236)

Alegorična figura Žalujoče Slovenije učinkuje preveč masivno za vitek tristopenjski podstavek. Jurkovič je realističen pristop povezal z rahlim poenostavljanjem oblik. Najbolj podrobno so izdelani cvetlični in rastlinski ornamenti na avbi. Skrbno je prikazano tudi gubanje draperije. Pri nekoliko stiliziranem obrazu in trdnih, poudarjeno plastičnih obraznih potezah so prisotni odmevi *nove stvarnosti*. Prvotno gladko površino in svetlo barvo marmorja so že temeljito obrusile vremenske razmere.

Podstavek ima dvojno stopničasto bazo. Na visokem kvadratnem stolu so v obliki rozet na vseh straneh vrezani enakokraki križi. Na čelni strani sta letnici začetka in konca 1. svetovne vojne. Na vseh straneh stola so vklesana imena 160 padlih domačinov. Imena so razporejena po domačih vaseh in nanizana v dva stolpca. Imena okrog 320 tujih vojakov niso zapisana na spomenik.

V spodnjem delu so verzi Otona Župančiča in Tineta Debeljaka.

Oton Župančič: PRAH KRIŽEM RAZMETAN DUH V NAŠI MISLI ZBRAN.

Tine Debeljak: NIHČE VAM NA SRCA ROŽ NE SADI, MRZLI SO GROBOVI ZEMLJE

Kip Žalujoče Slovenije simbolizira trpeče slovenske matere, ki so v vojni izgubile svoje sinove.

(foto: *Damir Globočnik*)

TUJE. LE NAŠA BOLEČINA V GROZI VAŠIH SMRTI NEMA TRPI IN SKLEPA ROKE ZA MIR SVETA./ V NAŠI MOLITVI SO SPET VSI DOMA.

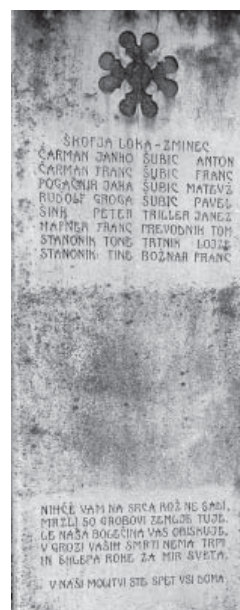
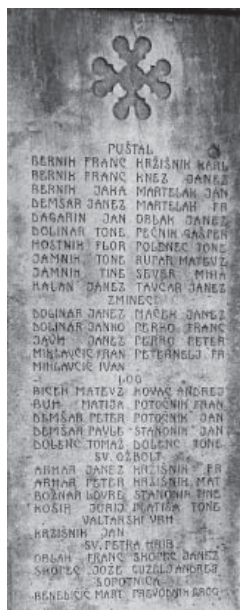
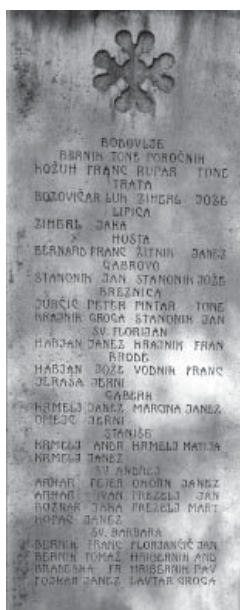
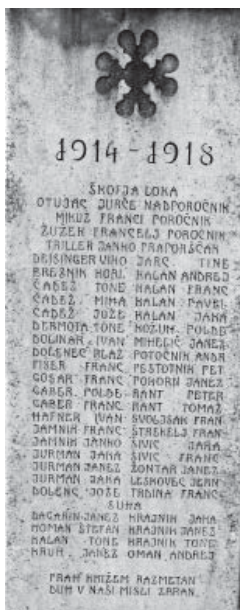
Ornamentalna zasnova križev in tipologija črk so usklajeni z »narodnim« konceptom spomenika. Kdo je avtor idejnega osnutka za podstavek, črke in roze- te in katera kamnoseška delavnica ga je izdelala, nisem uspel ugotoviti.

Kvadratno zasnovo podstavka poudarja nizka železna ograja z vogelnimi kamnitimi stebrički, ki obdaja spomenik.

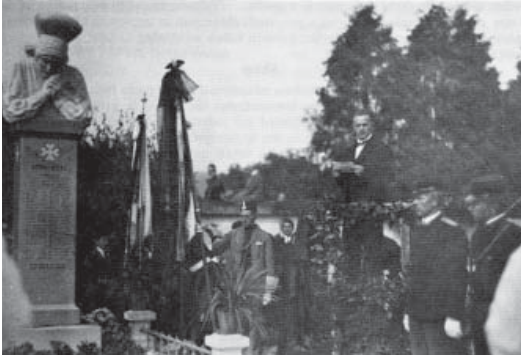
Spomenik so slovesno odkrili 7. oktobra 1928. Katoliška organizacija Zveza slovenskih vojakov je priredila veliko žalno svečanost. Odbor za proslavo sta vodi- la Viktor Žužek in Matevž Ziherl. V častnem predsedstvu so bili vladni svetnik dr. Maraš, župan Josip Hafner, župnik dr. Janko Arnejc, oblastni poslanec Lovro Planina idr.. Največ zaslug za postavitev spomenika je imel vojni kurat Franc Bonač (1885–1935).

Slavnosti so se pričele v soboto, 6. oktobra, zvečer, z zvonjenjem v spomin padlim vojakom. Ob osmi uri so na glavnem trgu pevci zapeli, godba domačega gasilskega društva pa je zaigrala žalostinke.

V nedeljo, 7. oktobra, je kurat Franc Bonač bral mašo za padle vojake. Na njej so bili poleg svojcev tudi Orli, gasilci in šolska mladina. Po maši se je na Spodnjem trgu razvrstil slavnostni sprevod, ki se je začel pomikati proti pokopališču. V spre- vodu so bili šolska mladina, gasilci, lovci, Orli, z vencem in novim praporom, ustanovniki, Prosvetno društvo, rezervni častniki, Kolo jugoslovanskih sester,

Imena padlih vojakov so vrezana na visokem kamnitem slopu spomenika. Od leve proti desni: čelna, leva, desna in hrbtna stran. (foto: Damir Globočnik)

Slavnostni govornik Viktor Žužek na otvoritvi spomenika padlim v Škofji Loki, 1928. (hrani: družina Žužek, Škofja Loka)

svoji padlih, zastopniki domačih in tujih oblasti, narodne noše ter godba, ki je igrala žalostinke.

Vojaško pokopališče je bilo zglodno obnovljeno. Grobovi so bili po Ziherlovi zaslugi lepo okrašeni. Na vsakem grobu so bile zasajene rdeče rože. Slavnostni govornik Žužek, predsednik odbora, je pozdravil zastopnike Češkoslovaške (konzul Ressler), Avstrije, Nemčije (poslaniški svetnik Windecker), Madžarske (ogrski poslaniški ataše Petrovič), Italije in Romunije (konzul Milan Milić iz

Zagreba), predstavnike domačih oblasti in vse prisotne. Med deklamacijami šolske mladine in Bonačevim govorom je godba igrala žalostinke, pevci so zapeli *Oj, Doberdob, slovenskih fantov grob ...* (pesem Zorka Prelovca) in *Uliši nas, Gospod* (A. Jelen).¹¹

Slikar Saša Šantel, Vesnan in učitelj na omenjeni šoli Probuda, je o spomeniku zapisal: »Umolknili so turobni zvoki žalobne koračnice. Množica je poslušala z rastočo ginjenostjo govornikove besede o ljubezni in trpljenju slovenske matere v času velike vojne. V tem je padla črna zavesa, ki je dotlej pokrivala novi spomenik. Zagledali smo jo in zdelo se nam je, da zares živi ta vtelešena slovenska Mati, čeprav izklesana iz trdega kraškega marmorja; da živi in plaka in moli ...

Pogled na njo je pretresel tisočglavo množico. Ozrl sem se v tem trenutku nalašč po ljudeh: Njih obrazi so povedali z nemo govorico, česar ne bi moglo opisati še tako večje pero. Kar so občutili gotovo brez izjeme vsi tisoči, ki so se sestali okrog spomenika, to je izrazil ravnokar odkriti umotvor kiparja Jurkoviča.

Žarki jesenskega solnca so obsevali marmornato glavo ter so ji dali menda še več življenja, več resničnosti.

*Da, resničnost in življenje – to je Jurkovičeva umetnost.*¹²

Sledilo je polaganje vencev. Venec je prva položila dvorna dama Franja Tavčarjeva, v imenu »slovenskega ženstva«, za njo pa gospa Hubadova, v imenu »škofjeloškega ženstva«. Nato so se zvrstili venci tujih zastopnikov, Orlov, Zveze slovenskih vojakov in vseh okoliških vasi.¹³

Udeležba na odkritju spomenika je bila množična. Odbor je poskrbel za avtomobilski prevoz med mestom in kolodvorom.¹⁴

11 Odkritje spomenika padlim žrtvam, *Slovenec*, 1928/231.

12 Šantel, Jurkovičeva 'Žalujoča Slovenka', *Jutro*, 1928/239.

13 Odkritje spomenika padlim žrtvam, *Slovenec*, 1928/231.

14 Odkritje spomenika vojnim žrtvam v Škofji Loki, *Slovenec*, 1928/229.

Spomenik padlim v I. svetovni vojni v Stari Loki

Spomenik na pokopališču v Stari Loki, ob vzhodni steni župnijske cerkve sv. Jurija, so postavili oktobra 1930. To je bil tedaj že več kot dvestoti spomenik oziroma spominsko obeležje padlim slovenskim vojakom v I. svetovni vojni.¹⁵ Spomenik v Stari Loki je ob odkritju veljal za največji spomenik padlim v I. svetovni vojni v Dravski banovini.¹⁶

V odboru za postavitev spomenika so bili župan Anton Hafner, častni kanonik Matevž Mrak in posestnik Matevž Triler.

Celotna višina spomenika je 5,40 metra. Kamnoseško delo je opravilo podjetje ljubljanskega kamnoseka Alojzija Vodnika, ki je najbrž priporočil tudi mladega, tedaj komaj dvajsetletnega kiparja Boža Pengova (1910–1985). Pengov je izdelal »v tugi zamišljenega vojaka« in relief *Matere Dolorose*. Kipar je modeliral kip vojaka, izklesali pa so ga »z največjo tehnično preciznostjo« v Vodnikovi kamnoseški in kiparski delavnici.

Kip in relief sta bila prvo javno delo Boža Pengova, ki je po končani ljubljanski Tehniški srednji šoli (1927, obiskoval je kiparski in rezbarski oddelek)¹⁷ začel študirati kiparstvo na Dunaju (1928–1933). Zaradi nadarjenosti naj bi bil že po šestih mesecih sprejet v mojstrsko šolo prof. Josipa Müllerja.¹⁸ Božo Pengov izvira iz umetniške družine. Oče Ivan je bil rezbar in kipar, brat Slavko slikar, dva brata sta bila arhitekta, brat Jože pa je tedaj nastopal na radiju. Božo Pengov se je v tridesetih letih ukvarjal predvsem s sakralno in nagrobno plastiko.

Dva metra visoki kip ranjenega vojaka z jekleno čelado na sklonjeni glavi je izklesan iz nabrežinskega kamna. Stoji na nizkem podnožju. Z obema rokama ob telesu drži puško. Rahlo posplošenje oziroma stilizacija telesnih oblik spreminjata vojaka v simbolni lik.

Spomenik padlim v I. svetovni vojni na starološkem pokopališču. (foto: Damir Globočnik)

- 15 Padlim žrtvam. Odkrit spomenik vojnim žrtvam iz starološke fare, *Slovenec*, 1930/247.
- 16 A. G. (Ante Gaber), Stara Loka svojim junakom, *Slovenski narod*, 1930/244.
- 17 Golob, Ivan Šubic, utemeljitelj obrtne in umetno-obrtne šole na Slovenskem, str. 110.
- 18 A. G. (Ante Gaber), Stara Loka svojim junakom, *Slovenski narod*, 1930/244.

Božo Pengov se je oprl na standardno rešitev spomenika v obliki kipa vojaka na arhitekturni bazi. Svetoslav Peruzzi je okrog leta 1916 v Judenburgu zmodeliral kip Kranjskega Janeza, ki ga je po vojni v kamnu dokončal Lojze Dolinar.¹⁹ Leta 1923 so ga postavili pred grobove judenburških žrtev na ljubljanskem pokopališču pri sv. Križu (Žale). Po vojni je nastalo še nekaj spomenikov s kipom vojaka na visokem arhitekturnem nosilcu (1925 v Dovjem, 1926 v Polju in Šmartnem ob Paki).

»Tudi najstrožji umetnostni kritik lahko trdi, da je ta vojak najboljši, kar smo jih doslej postavili pri nas,« je o Pengovovem kipu menil škofjeloški rojak Ante Gaber. »Ravno prav stilizirana figura in od vseh strani plemenitih linij in silhuete, ki na žalost ob zidu ne pride do veljave, je modelirana z največjim občutjem, da s svojo pozo vse globoko sklonjene postave, vpognjenih kolen, držanja rok in na prsi povešene glave vzbuja globok vtis onemoglosti, skrajne potrnosti in pobožne žalosti, ki se odraža tudi z vsake črte plemenitega obraza. Pri vsem tem je pa kip tudi monumentalen, da deluje nad vse mirno in mogočno.«

50 cm široki relief *Matere Dolorose* (Pieta, Marija z mrtvim Kristusom v naročju) je iz belega lazenskega marmorja. »Na prsi pritiska mrzlo glavo sina mati v trpki junaški bridkosti. Srce ji poka, a ne kolne usode.«²⁰

Dekanijska cerkev je za spomenik poklonila monumentalni nagrobnik bankirja Heissa, ki so ga uporabili za podstavek. Nagrobnik bankirja Heissa je bil že desetletja zapuščen ob vzhodni strani cerkve. Ker prenos kamnitih kvadrov podstavka ni bil potreben, je odbor prihranil 10.000 dinarjev, prihranek je bil tudi pri izdelavi novih temeljev spomenika. Spomenik je stal 40.000 din, darovali so jih sorodniki padlih in prijatelji, zlasti velik denarni prispevek sta naklonila brata ustreljenega Ivana Gosarja.²¹

Več kot 3 metre visok podstavek ima tri dele. Spodnji del stoji na dvojni stopničasti bazi, ki nekoliko izstopa iz celotne globine spomenika. Razdeljen je na tri poglobljena polja. V srednjem sta reliefno izoblikovani navzdol obrnjeni goreči plamenici, ki sta povezani s trakom.

Med srednjim in vrhnjim delom je profiliran napušč. Dve voluti obdajata zgornji del kvadratne oblike. V njem je krog iz reliefnega cvetličnega venca, ki obkroža medaljon iz belega marmorja, z reliefom *Matere Dolorose*.

Medaljon iz belega marmorja z reliefom *Matere Dolorose*.
(foto: Damir Globočnik)

19 Čopič, Spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, str. 100.

20 A. G. (Ante Gaber), Stara Loka svojim junakom, *Slovenski narod*, 1930/244.

21 A. G. (Ante Gaber), Stara Loka svojim junakom, *Slovenski narod*, 1930/244.

Spomenik daje vtis, da se kip ranjenega vojaka s povešeno puško »milo« ozira na *Mater Doloroso* na podstavku.²² Ne glede na »recikliranje« starejših kamnitih delov, s katerimi je bila najbrž že določena kompozicijska zasnova spomenika, ne glede na nekatere starejše slogovne elemente (baročni voluti, relief s cvetlično obrobo, simbolni plamenici) in ne glede na povezavo vojaške in krščanske motivike je spomenik skladna celota. Stoji v osi okna in se postopoma dviguje v višino. Ker so s kipom vojaka dopolnili predelan starejši visok nagrobnik, kip z rameni sega v cerkveno okno.

V srednjem delu podstavka je spominska plošča iz kararskega marmorja, v obliki širokega križa. Na njej so vklesana imena 50 padlih in pogrešanih vojakov iz starološke fare. Imena padlih faranov so v štirih stolpcih. Med kraki križa so letnice 1914–15, 1915–16, 1916–17 in 1917–18. Imena in letnice so bili prvotno izpisani v zlati, danes pa so v črni barvi.

Pred spomenikom je manjša cvetlična greda. Prostor pred spomenikom zapi-
ra kovana ograja, z enostavnimi geometričnimi in rastlinskimi motivi.

Slavnosti ob odkritju spomenika so se začele v soboto, 25. oktobra 1930, ob 9. uri zvečer. Pevci iz Škofje Loke in Stare Loke so pod vodstvom starološkega organista zapeli na pokopališču žalostinke *Vigred se povrne* (besedilo Janez Puhar, glasba Andrej Vavken), *Nad zvezdami* (L. Belar) in *Oj, Doberdob*. »*Takoj nato pa so se oglasili zvonovi po vsej župniji in opomnili sorodnike padlih žrtev in vse farane k molitvi za drage pokojne in za mir na zemlji ...*« (polurno zvonjenje v župni cerkvi in vseh podružnicah).

V nedeljo, 26. oktobra, je ob 9. uri zjutraj izpred Gasilnega doma v Stari Loki krenil žalni sprevod. »*Takoj za križem smo videli krasen venec starološke občine, nato deško in dekleško osnovno šolo, invalide, sokolsko društvo SKJ iz Škofje Loke s praporjem in vencem in dobrovoljce iz svetovne vojne.*« Velik rdeč venec starološke občine je krasila trobojnica. Sokoli, oblečeni v sokolske uniforme ali v civilna oblačila, so nosili prapor in rdeč venec. Sokole je dopolnjeval tudi oddelek članic. Za dobrovoljci in njihovim ljubljanskim odborom so se pomikali godba škofjeloškega gasilskega društva, pod vodstvom Ravniharja, četa gasilcev iz vse loške okolice, pod vodstvom načelnika

Spominska plošča z imeni 50 padlih in pogrešanih vojakov iz starološke fare. (foto: Damir Globočnik)

22 Padlim žrtvam. Odkrit spomenik vojnim žrtvam iz starološke fare, *Slovenec*, 1930/247.

Kavčiča, duhovščina iz obeh župnij, zastopniki civilnih oblasti, dr. Zobec, začasni vodja okrajne izpostave v Škofji Loki, župani Stare Loke, Škofje Loke in Zminca, zastopniki davčnih in finančnih oblasti, žandarmerije iz Škofje Loke, zastopnik 52. pehotnega polka iz škofjeloške garnizije podpolkovnik Bakič z dvema podporočnikoma, zastopniki Zveze slovenskih vojakov iz svetovne vojne iz Ljubljane in Škofje Loke, zastopniki invalidskega društva, škofjeloško Katoliško prosvetno društvo, s praporom in vencem, Marijina družba in Prosvetno društvo iz Stare Loke, z zastavo. Vence so nosili tudi predstavniki Staroločanov, bratje inž. Gosarja in predstavniki vasi Binkelj in Križna gora, šopke pa vaške deputacije iz Virloga, Veštra, Starega Dvora, Pevna, Moškрина, Crngroba, Papirnice, Virmaš, Grenca, od Sv. Duha, s Trnja in Planice. Poleg svojcev padlih in krajanov so se sprevedu pridružili tudi gostje, ki so prišli z vlakom ali avtomobili iz Ljubljane, Kranja in drugih krajev.

Maša v farni cerkvi se je pričela ob 10. uri. Maševal je kanonik in dekan Matija Mrak. V cerkvenem govoru se je spomnil vseh padlih vojakov, ki so bili iz vsake vasi v fari, le Papirnica in Planica sta imeli srečo in na bojiščih nista izgubili nobenega vaščana. »*Kristus Kralj je te žrtve sprejel v svoje kraljestvo, molimo zanje!*«

Na pokopališču pred farno cerkvijo so združeni škofjeloški in starološki pevci zapeli žalostinko *Usliši nas, Gospod*. Oglasili so se zvonovi v vseh farnih cerkvah. Ljudje so se v velikem polkrogu razporedili okrog zagrnjenega spomenika. Starološki župan Anton Hafner je v imenu pripravljalnega odbora in starološke občine pozdravil občinstvo. Obudil je spomin na padle občane. Ljudje so pritrjevali govorniku. Trikrat je odjeknil vzklik Slava!. Po besedah »*Zavesa, pad!*« je Anton Hafner odkril spomenik in ga izročil v varstvo cerkvenemu predstojništvu starološke dekanije. Kanonik Mrak je z asistenco petih duhovnikov blagoslovil spomenik in svečano izjavil, da ga prevzame v last in posest ter obljubil, da bo vedno okrašen. Slavnostni govornik, zastopnik Zveze slovenskih vojakov iz svetovne vojne, vojni kurat Franc Bonač je »*v ognjevitih besedah spomnil prisotne na tisto zavest, ki so jo imeli narodi vseh dežel in vekov, na tisto zavest, ki je rodila tudi ta naš spomenik, da je treba mrtve častiti, se jih v molitvi in daritvi spominjati. Zato se spominjamo tudi slovenskih fantov in mož, ki so na vseh evropskih bojiščih pustili svoje življenje. Ne frazarimo, temveč molimo zanje!*« Sledili so govori predstavnika Zveze slovenskih vojakov Ivana Matičiča, predstavnika dobrovoljcev Lorgerja, predsednika krajevne organizacije invalidov Andreja Ravniharja in deklamacije šolarjev Bičkovega Janeza, Marije Jugovic in Micke Pintar iz domače osnovne šole. Kanonik Mrak je opravil molitve za mrtve, godba je zaigrala žalostinko, pevci so zapeli *Oj, Doberdob*. Svečanost je bila zaključena točno opoldne.²³

23 Padlim žrtvam. Odkrit spomenik vojnim žrtvam iz starološke fare, *Slovenec*, 1930/247; Odkritje spomenika junakom starološke fare, *Ponedeljek*, 1930/43.

Pripravljalni odbor je v dekanijem župnišču priredil slavnostni banket za goste. Odbor je na banket povabil zastopnika okrajnega načelnika dr. Zobca, duhovščino, šolskega upravnika Rojca, zastopnika dobrovoljcev Lorgerja, zastopnika bojevnikov Matičiča, kurata Bonača, predsednika krajevnega odbora bojevnikov Viktorja Žužka, predsednika krajevnega odbora URJ Ravniharja, zastopnika škofjeloškega Sokola notarja Šinka, starešino gasilske župe Kavčiča, kamnoseka Alojzija Vodnika in druge gospode. Vabilu se nista mogla odzvati kipar Božo Pengov, ki je študiral na Dunaju, in zastopnik vojaške oblasti.

Banket je bil v t. i. škofovi sobi, ki ima strop okrašen s štukaturo. *»V tem starodavnem okolju je bil pa banket sam pripravljen po najmodernejših principih kulinarične umetnosti, saj ga je vodila kot gospodinja gospodična Danica Dolenčeva, hčerka znanega lesnega veleindustrijalca, stregle so pa gostom hčerke najuglednejših družin, da je bila prireditev res prav domače prisrčna. K domačnosti in starodavni častitljivosti je pa najbolj pripomogel pravi pristni slovenski farovski kruh, ki je gostom z njim postregel s svojo plemenito roko osiveli hišni gospodar častni kanonik g. Matija Mrak, najmarkantnejši tip starega gorenjskega korenjaka – dekana, ki je toliko moral pretrpeti od avstrijskih oblasti, ker je za Ivanom Gosarjem opravil posmrtna opravila in mu dovolil zvoniti. No, in tudi brez pristnega loškega feška seveda tudi ni smelo biti in tudi ne brez kapljice slovite farovške kvalitete, da so se tuji in domači gostje res dobro imeli in pod sliko kraljevo izpregovorili tudi marsikatero možato in tehtno besedo.«*

Kanonik Mrak se je v pozdravnem govoru v imenu pripravjalnega odbora zahvalil zastopniku države dr. Zobcu za obisk in napil kralju. Dr. Zobec je izrekel zahvalo odboru za postavitev spomenika, ki je prvovrstna umetnina, tudi sam je vzdignil kozarec v čast kralju. Kanonik Mrak se je zahvalil vsem, ki so prispevali za spomenik z denarjem ali delom in napil *»najdelavnejšima članoma odbora, ki se nista ustrašila ne dela, ne potov niti stroškov«*, mlademu županu Antonu Hafnerju in Matevžu Trilerju iz Veštra, *»kar so gostje sprejeli z največjim odobravanjem in Živio-klici požrtovalnima delavcema za lepi spomenik«*.

Viktor Žužek je opozoril, da v kaplaniji živi *»prava živa žrtev vojne«*, *»slavni korotanski mučenik«*, sivolasi župnik Matevž (Matej) Ražun iz Št. Jakoba v Rožu. Deputacija z županom na čelu je odšla po župnika Ražuna, ki so ga pri mizi, *»med najtoplejšimi ovacijami vseh navzočih«*, posadili na častno mesto. Kurat Bonač je pozdravil župnika Ražuna z vznesenim govorom, v imenu Zveze bojevnikov se je zahvalil odboru in napil *»vesoljnemu miru, ki ga čuva naša viteška armada«*. Ivan Matičič je v *»poetičnem govoru, polnem lepih spominov s Koroške, napil izgnanemu koroškemu bojevniku«*. Sledile so ponovne ovacije. Ganjeni Ražun se je skromno zahvalil, njegove zasluge so majhne, *»pač pa so delali fantje in možje in ga vedno podpirali, zato pošilja to zahvalo tja onkraj Karavank, potem pa otožno dejal: 'Minilo je – Zdi se mi, da nič nismo dosegli, a še so navdušeni za sveto stvar, še je živo življenje in trdna volja v njih, da ne bodo izginiili ...'«* Ražun

se je moral posloviti, saj ga je zvonjenje opozorilo na popoldanske cerkvene obveznosti, ki jih je kot kanonik opravljal v Stari Loki.

V imenu dobrovoljcev je govoril Lorger. Napil je solidarnosti, ki jo je opazil tudi ob odkritju spomenika: narodna harmonija in solidarnost sta na bojnih poljanah rodili elan in hrabrost dobrovoljcev, v miru pa sta solidarnost in harmonija med kmetom in gospodom garancija in najtrdnjša obramba. Zastopnik škofjeloškega prosvetnega društva prof. Tine Debeljak (1903–1989) je napil odsotnemu kiparju Božu Pengovu in Alojziju Vodniku. Poudaril je, da je spomenik najboljše delo Boža Pengova, in opozoril, da je Vodnik v preteklosti daroval večjo vsoto za Narodno galerijo ter za delo pridobil mlade umetnike. Župan Anton Hafner se je s temperamentnim govorom zahvalil vsem navzočim in izročil gospodični Danici Dolenčevi šopek nežno rožnih nageljnov. Mrak je napil gospodični v zahvalo za njen trud pri pripravah na odkritje in banket. Žužek je opozoril tudi na drugo živo pričo vojne, izgnanca iz Goriške, upravnika šole Rojca. Po uradnem delu so na banket prišli odborniki domače hranilnice in posojilnice, *»sami tipični zastopniki našega kmečkega ljudstva in v kratkem se je razvila na banketu prava slika solidarnosti in harmonije med kmečkim ljudstvom in gospodo, strumni g. gvardijan o. Kamil je pa zbral za spomenik med odlično razpoloženimi udeleženci vsoto, vredno farnega patrona sv. Jurja.«* Proti večeru so se gostje poslovili.²⁴

Na napisni plošči je na prvem mestu zapisano ime poročnika srbske vojske Ivana Gosarja (1887–1917), po domače Hrenovega iz Stare Loke. Gosar je od leta 1913 deloval kot gozdni inženir v Srbiji (načelnik gozdne uprave v Bajini Bašti).

Med žrtvami I. svetovne vojne je bil tudi inž. Ivan Gosar iz Stare Loke. (iz: *Jutro*, 1930, št. 249)

2. februarja 1915 je kot avstrijski rezervni oficir prostovoljno stopil v srbsko vojsko. Postal je poročnik in bil oktobra 1915 v bitki z Bolgari hudo ranjen. Po večmesečnem ujetništvu v Sofiji so ga Bolgari predali avstro-ogrskim vojnim oblastem. Kot ubežnika in izdajalca so ga ustrelili 10. februarja 1917, v Beogradu.²⁵

»Pod tem nesmrtnim imenom se pa vrsti dolga vrsta imen žrtev, ki so padli v bojih preluknjani od krogel, ki so jih zadušili strupeni plini in podsuli plazovi, ki jih je zadavila lakota in so jih pomorile bolezni ter leže doma ali pa bogve kje in kako, da jim groba nikdar ne porosi vroča solza in nikdar med njimi ne zaplapola v vetru plamenček sveče. Razen Gosarja jih je še 6 iz Stare Loke in polovica jih je padla na italijanski fronti in tam je umrl tudi Peter Svoljšak iz Binklja, Masterl Polde je iz Crngroba, v Srbiji je pa ostal Avbelj France z Grenca, prekrasna Križna gora jih je izgubila

24 Po odkritju spomenika v Stari Loki, *Slovenski narod*, 1930/249.

25 A. G. (Ante Gaber), Zakaj in kako je bil od Avstrijcev ustreljen inž. Ivan Gosar, *Jutro*, 1930/249.

pet [op. pravilno šest], dva brata Blaža in Janeza in še dva brata Jura in Petra, vsi štirje Ravniharji, iz malega Moškrina so bili praporščak Jernej Tavčar in še dva soseda, v Pevnu je vojna vzela kar štiri [op. pravilno pet], v Starem dvoru dva brata Kreka in še tri druge, k Sv. Duhu se niso vrnili trije, s solčnega Trnja jih je celo 7 na tabli, v Veštru še danes čakajo na tri, ker so pogrešani, v Virlogu sta dva in iz Virmaš jih je 6 prelilo kri [op. pravilno sedem], ki je iz nje vzklikala naša velika in močna svobodna Jugoslavija. Na njo naj ob spomeniku mislijo oni, ki bodo z zlomljenim srcem pretakali solze, mladini naj bo spomenik opomin, da je dolžnost vsakogar ljubezen do domovine do groba.»²⁶

VIRI:

- A. G. (Ante Gaber), Stara Loka svojim junakom, *Slovenski narod*, 1930/244, 25. 10. 1930, str. 3.
- A. G. (Ante Gaber), Zakaj in kako je bil od Avstrijcev ustreljen inž. Ivan Gosar, *Jutro*, 1930/249, 26. 10. 1930, str. 3.
- Bonač, Franc: Spomin padlim in umrlim, *Bojevniki*, 1931/1, 15. 8. 1931, str. 5.
- K odkritju spomenika padlim vojakom v Škofji Loki, *Jutro*, 1928/236, 7. 10. 1928, str. 3.
- Mladika*, 1929, št. 11, str. 431.
- Odbor za zgradbo spomenika v vojni padlim vojakom v Škofji Loki, *Slovenec*, 1928/48, 26. 2. 1928, str. 5.
- Odkritje spomenika junakom starološke fare, *Ponedeljek*, 1930/43, 27. 10. 1930, str. 2.
- Odkritje spomenika padlim žrtvam, *Slovenec*, 1928/231, 9. 10. 1928, str. 3.
- Odkritje spomenika vojnim žrtvam v Škofji Loki, *Slovenec*, 1928/229, 6. 10. 1928, str. 4.
- Padlim žrtvam / Odkrit spomenik vojnim žrtvam iz starološke fare, *Slovenec*, 1930/247, 8. 10. 1930, str. 3.
- Po odkritju spomenika v Stari Loki, *Slovenski narod*, 1930/249, 31. 10. 1930, str. 6.
- Šantel, Saša: Jurkovičeva «Žalujoča Slovenka», *Jutro*, 1928/239, 11. 10. 1928, str. 3.

LITERATURA:

- Čopič, Špelca: »Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni«, *Kronika/Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 35, Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1987, str. 168–177.
- Čopič, Špelca: Spomeniki padlim v prvi svetovni vojni. V: *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana : Moderna galerija, 2000.
- Golob, France: Franjo Sterle, ustanovitelj Umetniške šole 'Probuda' in vloga šole v tedanjem likovnem življenju. V: *Kronika/Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 34, Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1986, str. 160–170.
- Golob, France: Ivan Šubic, utemeljitelj obrtne in umetno-obrtne šole na Slovenskem, *Loški razgledi* 31, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1984, str. 98–114.
- Štukl, France: Pokopališče v Škofji Loki. V: *Loški razgledi* 24, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1977, str. 71–81.

26 A. G. (Ante Gaber), Stara Loka svojim junakom, *Slovenski narod*, 1930/244.

Summary

Monuments to the fallen in the First World War in Škofja Loka and Stara Loka

The monuments to those who fell in the First World War in Škofja Loka and Stara Loka are among the highest quality examples of monuments to victims of the First World War erected in numerous Slovene places in the twenties and thirties of the last century. Škofja Loka was the first Slovene town to arrange in an exemplary way a military cemetery to those who fell in the First World War. In the military cemetery on the eastern external side of the municipal cemetery are thought to be buried 159 fallen locals and around 320 foreign soldiers. There were wooden crosses on ordinary earth graves. The money for the monument was collected by the Committee for Building a Monument to Soldiers Who Fell in the War in cooperation with the Škofja Loka branch of the League of Slovene Soldiers. The monument was in the form of a bust. On the three metre high column of square cross-section is the bust of a woman in Gorenjska national costume. This was the first example of a symbolic mourning figure on a military monument in Yugoslavia. The author of the sculpture of the »Slovene Mother« or »Sorrowing Slovenia« was the sculptor Ivan Jurkovič (1893–1934). The names of 160 locals who fell are engraved on all sides of the column and on two sides also verses by Oton Župančič and Tine Debeljak. The monument was ceremonially unveiled on 7 October 1928.

The monument in the cemetery in Stara Loka, by the eastern wall of the parish church of St. George, at the time of unveiling was the largest monument in the Drava Banovina to those who fell in the First World War. The total height of the monument is 5.40 metres. The stonemasonry work was done by the company of the Ljubljana stonemason Alojzij Vodnik. Božo Pengov (1910–1985), who was then studying sculpture in Vienna, produced a sculpture of a soldier and a relief of the Mother of Sorrows. Pengov modelled the 2 m high statue of the soldier and it was carved from Nabrežina rock in Vodnik's stonemasonry and sculptural workshop. The parish church donated the monumental tomb of the banker Heiss for the monument, which was used for the pedestal. The monument cost 40,000 dinar, which was donated by relatives and friends of the fallen; the brothers of Ivan Gosar, killed by firing squad, contributed an especially large sum of money.

In the central part of the pedestal is a memorial plaque of Carrara marble in the shape of a wide cross. On it are engraved the names of 50 fallen or missing soldiers from the Stara Loka parish. In first place is inscribed the name of Ivan Gosar (1887–1917), from Stara Loka, who volunteered for the Serbian army in 1915, became a lieutenant and in October 1915 was seriously wounded in fighting with the Bulgarians. After several months as a prisoner in Sofia, the Bulgarians handed him over to the Austro-Hungarian military authorities. He was shot as a deserter and traitor on 10 February 1917 in Belgrade. The monument was ceremonially unveiled on 26 October 1930.